

taşfa, Bulak 1324, I, 132-145; Kelvezânî, *et-Tem-hid fi usûli'l-fıkıh* (nşr. Muhammed b. Ali b. İbrâhim), Cidde 1406/1985, III, 14-33; İbn Berhân, *el-Vüşûl ile'l-uşûl* (nşr. Abdülhamîd Ebû Züneyd), Riyad 1404/1984, II, 139-156; Lâmişî, *Kitâb fi usûli'l-fıkıh* (nşr. Abdülmecîd Türkî), Beyrut 1995, s. 145-149; Mâzerî, *İzâhu'l-mağşûl* (nşr. Ammâr et-Tâlibî), Beyrut 2001, s. 421-432; Alâeddin es-Semerikandî, *Mizânü'l-uşûl* (nşr. Abdülmelik Abdurrahman es-Sa'dî), Bağdad 1407/1987, II, 627-633; İbn Rüşd el-Hafîd, *ez-Zarûri fi usûli'l-fıkıh* (nşr. Cemâleddin el-Alevî), Beyrut 1994, s. 67-70; Fahreddin er-Râzî, *el-Mağşûl* (nşr. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Alvânî), Beyrut 1412/1992, IV, 227-270; Muvaffakuddin İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir* (nşr. Abdülkerîm b. Ali b. Muhammed en-Nemle), Riyad 1415/1994, I, 347-360; Seyfeddin el-Âmidî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm* (nşr. İbrâhim el-Acûz), Beyrut 1405/1985, I, 258-272; II, 31-42; İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadîs*, s. 267-269; Şehâbeddin el-Karâfî, *Şerhu Tenkihi'l-fuşûl* (nşr. Tâhâ Abdür-raûf Sa'd), Kahire 1414/1993, s. 349-353; Tûfî, *Şerhu Muhtasarî'r-Rauza* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Beyrut 1990, II, 73-102; Teftâzânî, *et-Telûih*, Kahire 1377/1957, II, 2-3; a.mlf., *Şerhu'l-Makâsid* (nşr. Abdurrahman Umeire), Beyrut 1409/1989, I, 210-215; Bedreddin ez-Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhtî* (nşr. Ömer Süleyman el-Eşkar), Küveyt 1988, IV, 231-251; Zeynüddin el-İrâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh*, Beyrut 1984, s. 225-227; İbn Hacer el-Askalânî, *Nuĥbetül-fiker*, İstanbul 1288, s. 3-5; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-uşûl*, İstanbul 1321, s. 209-210; Ramazan b. Muhammed el-Hanefî, *Şerhu Ramazân Efendî 'alâ Şerhi'l-'Akâ'id*, İstanbul 1320, s. 46-56; Fenârî Hasan Çelebi, *Hâşiyeye 'ale't-Telvih*, İstanbul 1284, II, 186; İbnün-Neccâr, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münir* (nşr. Muhammed ez-Zühaylî - Neziĥ Hammâd), Dimaşk 1980, II, 323-344; A. Zysow, *The Economy of Certainty: An Introduction to Typology of Islamic Legal Theory* (doktora tezi, 1984), Harvard University, s. 1-24; Bilal Saklan, *Mütevatir Hadisler ve Meseleleri* (yüksek lisans tezi, 1986), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Bernard G. Weiss, *The Search for God's Law: Islamic Jurisprudence in the Writings of Sauf al-Din al-Âmidî*, Salt Lake City 1992, s. 274-328; a.mlf., "Knowledge of the Past: The Theory of Tawatur According to Ghazâlî", *St.I*, LXI (1985), s. 81-105; Hüseyin Hansu, *Mutezile ve Hadis*, Ankara 2004, s. 112-124; Murteza Bedir, *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet: Hanefî Fıkıh Teorisinde Peygamber'in Otoritesi*, İstanbul 2004, s. 127-134, 152-159; a.mlf., "An Early Response to Şhâfi': İsa b. Abân on the Prophetic Report (Khabar)", *Islamic Law and Society*, IX/3, Leiden 2002, s. 285-311; A. J. Wensinck - [W. F. Heinrichs], "Mutawâtir", *IEP* (İng.), VII, 781-782; G. H. A. Juynboll, "Tawâtur", a.e., X, 381-382.

H. YUNUS APAYDIN

MÜTEVÂTİRÂT (المتواترات)

Sayılarının çokluğu veya yalan üzerinde birleşmelerini aklın imkânsız gördüğü kimselerce tasdik edilen, ayrıca akla da aykırı düşmeyen önermeler için kullanılan mantık terimi
(bk. ZARÛRİYÂT).

MÜTEVEKKİL - ALELLAH, Ahmed b. Süleyman

(المتوكل على الله أحمد بن سليمان)

el-Mütevekkil-Alellâh Ahmed b. Süleymân b. Muhammed el-Hasenî ez-Zeydî (ö. 566/1170)

Yemen'de

ikinci Zeydîler Devleti'nin kurucusu ve Zeydiyye mezhebinin önde gelen imamlarından.

500 (1106) yılında Hûs'ta doğdu. Yemen'de birinci Zeydîler Devleti'ni kuran Hâdî-İlelhak Yahyâ b. Hüseyin'in soyundandır. Zeyd b. Hasan b. Ali el-Beyhakî'den fıkıh, Seyyid Hasan b. Muhammed el-Hâdevî, Abdullah b. Ali el-Ansî ve İshak b. Ahmed b. Abdülbâis'ten dinî ilimleri okudu. 532'de (1137-38) imamlığını ilân edip Sa'de ve civarında halkı kendisine biat etmeye çağırırdı. Daha sonra Emlah ve Necran'da davet faaliyetini sürdürdü. Kısa sürede şöretesi Yemen'in her tarafına yayıldı. Necran, Zebîd ve Cevf'te büyük ilgi gördü. Berat şehrindeki Dühme kabilesi de ona itaat arzetti. Sultan Hâtîm b. Ahmed b. İmrân'ın emrinde toplanıp Mütevekkil-Alellah'a karşı mücadele bayrağını açan Hemdânîler 533'te (1138-39) 700 süvariyle San'a'ya girdiler. Mütevekkil-Alellah 535'te (1140-41) Sa'de'deki kabilelerin desteğini sağlayıp Cevf'e geçince onlar da bağlılık arzetti. Mütevekkil, kendisine muhalefet eden Benî Rebîa kabilesini bozguna uğratarak yurtlarını tahrip ettikten sonra büyük bir kalabalıkla Sa'de'ye döndü. Buradan Zamâr'a bağlı Cebceb'e geçti. Ertesi yıl birçok kabile elçilik heyetleri gönderip kendisini imam olarak tanıdıklarını ve biat ettiklerini bildirdiler. 545'te (1150) Yemen'in muhtelif şehirlerine giderek İslâm'a aykırı davranışlarda bulunanları cezalandıran Mütevekkil aynı yıl San'a halkının daveti üzerine yola çıktı. Beytibevs denilen yerde konakladığı sırada Hadûr halkıyla Benî Şihâb kabilesi gelip biat etti. Burada iken San'a'ya gönderdiği bir adamının Sultan Hâtîm tarafından yakalanıp sorguya çekilmesi üzerine taraflar arasında savaş rüzgârları esmeye başladı. Mütevekkil, Mezhic ve Havlân kabilelerinin desteğini sağladıktan sonra San'a üzerine yürüdü. Hemdânî Sultanı Hâtîm b. Ahmed ona karşı koyamayacağını anlayıp itaat arzettiyse de kabul edilmedi. Mütevekkil'in taraftarları muhasarayı sürdürünce San'alılar eman dilediler. Sultan Hâtîm, yakın adamları ve eşrafla birlikte Beytibevs'e gidip İmam Mütevekkil'in huzuruna çıktı, Kâ'b b. Züheyr'in

önü şairini okuyup af diledi. İmam da onu ve adamlarını affettiğini bildirdi. Mütevekkil ertesi gün San'a'da muhteşem bir törenle karşılandı (545/1150). Meşhur Kadî Ca'fer b. Ahmed'i San'a kadılığına tayin etti. Bir süre sonra İmam Mütevekkil ile Sultan Hâtîm arasında ihtilâf çıktı. İmam Mütevekkil'in San'a dışında bulunmasını fırsat bilen Sultan Hâtîm 547'de (1152) San'a'ya girmeyi başardı ve 556 (1161) yılında vefat edinceye kadar San'a'nın hâkimiyetini elinde tuttu.

Yemen'in çeşitli şehirlerinden gelen haberleri değerlendiren ve İslâm'a aykırı hareket edenleri şiddetle cezalandıran Mütevekkil bu amaçla 549'da (1154) Sa'de'ye yürüyüp yedi ay boyunca şehri kuşattı, halkın af dilemesi üzerine kuşatmaya son verdi. Ertesi yıl Mezhic ve diğer bazı kabilelerden oluşturduğu 3000 süvariyle Bâtınîler ve Hemdânî Sultanı Hâtîm'in kuvvetleriyle savaştı. Savaşın ilk safhalarında mağlûp olursa da ardından toparlanıp onları bozguna uğrattı. Daha sonra San'a üzerine yürüyüp Hemdânîler'in Gumdan'da yaptırdığı müstahkem geçitleri yıktırdı. 553 (1158) yılında halkın davetiyle Zebîd'e yürüdü. Sultan Hâtîm Ramazan 556'da (Ağustos 1161) San'a'da ölünce İmam Mütevekkil güçlü bir düşmanından kurtulmuş oldu. 565'te (1169-70) Kâsımîler'den Kâsım b. Ali el-İyânî ile yaptığı bir savaşta beklenmedik bir saldırıya mâruz kalıp esir düşen İmam Mütevekkil, Hemdânî Sultanı Ali b. Hâtîm'in aracılığıyla serbest bırakıldı.

Mütevekkil-Alellah, Rebîülâhîr 566'da (Aralık 1170) Havlân b. Âmir'e ait topraklardaki Hîdân şehrinde vefat etti. İyi bir şair ve edip, fıkıh, tefsir, hadis ve münazara ilimlerinde büyük bir âlim olan Mütevekkil-Alellah, Zeydîliği parçalamaya çalışmakla itham ettiği Mutarrifiyye ile Hüseyiniyye'yi şiddetle eleştirmiş, Mutarrifiyye aleyhinde çeşitli kitaplar yazmıştır. Taberistan Zeydîleri ile Yemen Zeydîleri arasında bir fark görmeyip her ikisinin de aynı kökten doğduğunu savunarak Zeydiyye'nin birliğini sağlamaya çalışmıştır. Onun zamanında Şii-Mu'tezilî düşünce Yemen'de yayılma imkânı bulmuştur.

Önemli eserleri şunlardır: *Uşûlü'l-ahkâm fi'l-ĥelâl ve'l-ĥarâm*, *Ĥaĥâ'iku'l-ma'rife fi ma'rifeti'n-nazar ve vücûbih*, *el-Ĥikmetü'd-dürriyye ve'd-delâleti'n-nebeviyye (Nüriyye)*, *er-Risâletü'l-vâziĥatü's-şâdika fi tebyini irtidâdi'l-fırka-ti'l-mâriĥati'l-Muĥarrifiyyeti't-tabî'iyyeti'z-zendâika*, *er-Risâletü'l-Hâşimiyye li-ünfi'd-ĥalâl min mezhebi'l-Muĥarrifiyyeti'l-cehâl*, *ez-Zâhir fi usûli'l-fıkıh*,

MÜTEVEKKİL - ALELLAH, Ahmed b. Süleyman

*Divânü şî'ri'l-İmâm el-Mütevekkil-
'Alellâh Ahmed b. Süleymân, Kaşide-
tü'l-İmâm el-Mütevekkil ilâ Neşvân el-
Hîmyerî, er-Risâletü'l-Mütevekkiliyye
fî hetki estâri'l-İsmâ'iliyye, Kitâbü'l-
'Umde Şerhu'r-Risâleti'l-Hâsimiyye*
(yazma nüshaları ve diğer eserleri için bk.
Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 699; Abdul-
lah Muhammed el-Habeşî, s. 589-591; Ab-
düsselâm b. Abbas el-Vecîh, s. 114-116).

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülbâki b. Abdülmecid el-Yemânî, *Târîhu'l-
Yemen: el-Müsemmâ Behcetü'z-zemen fi târi-
hi'l-Yemen* (nşr. Mustafa Hicâzî), Beyrut 1985,
tür.yer.; Yahyâ b. Hüseyin es-San'ânî, *Gâyetü'l-
emânî fi aḥbârî'l-Kuṭri'l-Yemânî* (nşr. Saîd Ab-
dülfettâh Âşûr), Kahire 1388/1968, s. 296-318;
Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 699; Ahmed Hüseyin
Şerefeddin, *el-Yemen 'abre't-târîh*, Âbidin
1384/1964, s. 210-211; Hasan Süleyman Mah-
mûd, *Târîhu'l-Yemenî's-siyâsî fi'l-'aşri'l-İslâmî*,
Bağdad 1969, s. 218, 234-236; M. Yahyâ el-Had-
dâd, *et-Târîhu'l-'âm li'l-Yemen*, Beyrut 1407/
1986, II, 358-368; Abdullah b. Abdülkerîm el-Cü-
râfî, *el-Muḳteṭâf min Târîhi'l-Yemen*, Beyrut 1407/
1987, s. 125-127, 175, 178-179; Ahmed b. Mu-
hammed eş-Şâmî, *Târîhu'l-Yemenî'l-fikri fi'l-'aş-
ri'l-'Abbâsî*, Beyrut 1407/1987, I, 454-473; Ey-
men Fuâd Seyyid, *Târîhu'l-mezâhibi'd-diniyye fi
bilâdi'l-Yemen*, Kahire 1408/1988, s. 265-266;
Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Meşâdirü'l-fik-
ri'l-İslâmî fi'l-Yemen*, Beyrut 1408/1988, s. 588-
591; Hüseyin Abdullah el-Ömerî, "Ahmed b. Sü-
leymân b. Muhammed", *el-Mevsû'atü'l-Yeme-
niyye*, Beyrut 1412/1992, I, 53; Abdüsselâm b.
Abbas el-Vecîh, *A'lâmü'l-mü'ellifîne'z-Zeydiyye*,
Amman 1420/1999, s. 114-116; C. L. Geddes,
"Hamdânids", *EJ²* (Ing.), III, 125; W. Madelung,
"Muṭarrifiyya", a.e., VII, 772-773; a.m.f., "Zay-
diyya", a.e., XI, 480.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

MÜTEVEKKİL - ALELLAH,

Ca'fer b. Muhammed

(المؤكل على الله جعفر بن محمد)

Ebû'l-Fazl el-Mütevekkil - Alellâh Ca'fer
b. Muhammed el-Mu'tasım
el-Hâsimî el-Abbâsî
(ö. 247/861)

Abbâsî halifesi
(847-861).

Şewal 206'da (Mart 822) Bağdat yakın-
larındaki Femüssilh'ta doğdu. Babası Ha-
life Mu'tasım - Billâh, annesi Türk asıllı bir
hanım olan Şücâ'dır. Halifelüğünden önce-
ki hayatına dair yeterli bilgi bulunmayan
Mütevekkil'in 227 (842) yılında hac emri
olarak Mekke'ye yaptığı yolculuk dışında
başşehir Sâmerâ'dan ayrıldığı anlaşılmaktadır.

Halife Vâsiḳ - Billâh veliaht tayin etme-
den vefat edince Abbâsî tarihinde ilk de-

fa devlet erkânı yeni halifeyi seçmek için
toplandı. Kâdilkudât İbn Ebû Duâd, Vezir
İbnü'z-Zeyyât, Muhammed b. Abdülmelik,
aralarında İnâk et-Türki ve Vasîf'in de bu-
lunduğu Türk kumandanları ile diğer dev-
let görevlilerinin katıldığı toplantıda Vâ-
siḳ'in oğlu Muhammed'in hilâfet makamı-
na getirilmesi kararlaştırıldı. Fakat küçük
yaşta olması itirazlara yol açtı. Vasîf ve di-
ğer Türk kumandanlarının destekleri son-
ucu Vâsiḳ - Billâh'ın kardeşi Ca'fer, Müte-
vekkil - Alellah lakabıyla halife ilân edildi (24
Zilhicce 232 / 11 Ağustos 847).

Mütevekkil, ilk iş olarak Vâsiḳ - Billâh za-
manında halifeyi kendisine karşı kıskırtan
Vezir İbnü'z-Zeyyât'ı azletti. Ardından yol-
suzlukla suçlanan bazı divan başkanlarıyla
çeşitli devlet görevlilerinin işlerine son
verdi. Büyük miktarlara ulaşan mal varlık-
larının müsadere edilmesini emretti. İlk
zamanlarında devlet işlerini bizzat takip
eden Mütevekkil 233 (848) yılı sonlarında
vezirliğe Muhammed b. Fazl el-Cerçerâ'yi
getirdi. Bir süre sonra onun yerine Türk
asıllı Ebû'l-Hasan İbn Hâkân'ı tayin etti
(236/850). Mütevekkil, daha sonra Halife
Me'mûn'un başlatıp Mu'tasım ve Vâsiḳ -
Billâh'ın devam ettirdiği siyasî, dinî ve fikrî
politikalarda değişikliklere yöneldi. Otorite-
tesini güçlendirmek için devlet içindeki nü-
fuzlu unsurlarla mücadeleye girişti, halkı
memnun eden bir politika takip etti. Bu da
yeni bir siyasî - dinî eğilimle kendini göster-
di. Bu doğrultuda önce Mu'tezilî siyasete
karşı çıkarak devletin ve toplumun gün-
demindeki halku'l-Kur'an'la ilgili dinî tar-
tışmaları ve Mu'tezile'nin görüşünü benim-
semeyenler üzerinde uygulanan baskıyı son-
a erdirdi (bk. MİHNİ). Kur'an'ın mahlûk
olduğu konusundaki tartışmalar yasaklan-
dı. Mihnenin tam anlamıyla ortadan kalk-
ması Başkadî Ebû'l-Velîd Muhammed'in
görevinden azledilmesiyle gerçekleşti (237/
851-52). Mütevekkil bu tarihten sonra mu-
hafazakâr Sünnî âlimlerinin hâmisî oldu.
Mihne sebebiyle tutuklu bulunanları ser-
best bıraktı. Mu'tezile'nin ileri gelenlerin-
den Kâdilkudât İbn Ebû Duâd'ı uzaklaştırıp
yerine Yahyâ b. Eksem'i getirdi. Sün-
niliğin yaygınlaştırılmasına çalıştı. Mihne
döneminde muhalefetin âdeta öncülüğü-
nü yapmış olan Ahmed b. Hanbel'e yakınlık
gösterdi, Hanefî âlimlerini önemli gö-
revlere getirdi.

Türk kumandanlarının nüfuzundan ra-
hatsızlık duyan halifenin bu husustaki ilk
icraatı İnâk et-Türki'yi bertaraf etmek ol-
du. İnâk hac dönüşü Bağdat'ta düzenle-
nen bir suikast sonucu öldürüldü (235/
849). Mütevekkil aynı yıl üç oğlu Müntasır,

Mu'tez ve Müeyyed'i sırayla veliaht tayin
etti. Bu tayindeki maksadını etraflıca açık-
ladığı uzun bir ahidnâme çıkarttı (Taberî,
IX, 176-180). Siyasî ve sosyal faaliyetleri ve
müslümanlara karşı davranışları sebebiyle
halktan gelen yoğun şikâyetler üzerine
zimmîlerle ilgili sınırlayıcı birtakım karar-
lar aldı (235/850, 239/853).

Öte yandan diğer Abbâsî halifeleri gibi
Mütevekkil de Hz. Ali evlâdına karşı şiddet
ve baskı politikası uyguladı. Bu hususta
aşırı tavırlarıyla dikkat çeken halife Ali b.
Cehm, şair Şâmî, İbn Lüey, Ömer er-Ruh-
hacî, Vezir Ubeydullah b. Yahyâ gibi Hz. Ali
ve evlâdına karşı nefret hisleriyle dolu ki-
şileri önemli görevlere getirdi. Ali evlâdı
aleyhinde şiir söyleyen şairlere ihسانlarda
bulundu. Hz. Ali ile sürekli alay etti ve Ali
evlâdının her hareketinden şüphe duydu.
Fedek arazisini Ali evlâdından geri alarak
yakınlarından birine iktâ etti. Hz. Ali ve ev-
lâdına sevgisiyle tanınan edip İbnü's-Sik-
kî'ti işkenceyle öldürttü (244/858). Müte-
vekkil döneminde Ali evlâdına karşı gerçek-
leştirilen baskıcı uygulamalardan ilki ve en
önemlilerinden biri onuncu imam Ali el-
Hâdî'nin Sâmerâ'ya sürülerek göz hapsin-
de tutulmasıdır. Ali evlâdından Muham-
med b. Muhammed'i Rey'deki faaliyetle-
rinden dolayı Horasan Valisi Abdullah b.
Tâhir yakalatarak hapse attırdı ve Muham-
med hapiste öldü; aynı şekilde Yahya b.
Ömer el-Hüseyinî tutuklanıp Bağdat'ta hap-
sedildi (235/849-50). 236 (850-51) yılında
Hz. Hüseyin'in türbesinin ve etrafındaki ya-
pıların yıkılmasını, kabrin bulunduğu ara-
zinin bahçe haline getirilmesini ve halkın
burayı ziyaret etmesine engel olunmasını
isteyen halife, aynı yıl Mısır Valisi İshak b.
Yahyâ'ya emir verip Mısır'da bulunan Ali
evlâdının Medine'ye sürülmesini emretti.
Daha sonra Mısır'daki Ali evlâdı ikinci bir
sürgüne tâbi tutuldu (242/856). Ali evlâ-
dından sevilen bir isim olan Kâsım b. Ab-
dullah b. Hüseyin de Medine'den Sâmer-
râ'ya götürülüp zehirletilerek öldürüldü.
Zeydî liderlerinden Ahmed b. İsâ el-Hü-
seyinî takibata uğrayınca halifenin ölümü-
ne kadar gizlenmek zorunda kaldı (247/
861). Halifenin bu politikasından Ahmed b.
Hanbel de nasibini aldı ve Ali evlâdından
birini sakladığı ithamıyla evi arandı. Ali ev-
lâdından Muhammed b. Sâlih'in Medine
yakınlarında Süveyka'daki isyanı Ebû's-Sâc
kumandasındaki birlikler tarafından bastırıldı.
Rey, Taberistan ve diğer bölgelerdeki
küçük çaplı hareketler de önledi.

Mütevekkil'in hilâfet dönemi barış için-
de geçmekle beraber zaman zaman sınır
eyaletlerinde bazı isyanlar meydana gel-